

PER LINDSTRÖM

Näst sista ordet

Vi har av naturen begåvats med ett visst mått av förnuft. Detta förnuft har förstås många olika funktioner. Jag skall här diskutera endast en av dessa: förmågan att bedöma resonemang som hållbara eller övertygande.

Betrakta en enkel slutledning som:

(S) Jorden är antingen platt eller rund.

Jorden är inte rund.

Alltså: Jorden är platt.

Detta är en korrekt slutledning; slutsatsen är en logisk konsekvens av premisserna. Och vårt förnuft, i detta fall vår logiska intuition, tillåter oss att omedelbart konstatera detta faktum.

Detta är förstås en högst vardaglig iakttagelse. Men låt oss, trots det, undersöka fenomenet lite närmare. Vad händer när vi tar ställning till ett resonemang som (S) och konstaterar att det är giltigt (eller ogiltigt)? Eller snarare, hur tänker vi oss saken?

Högst kortfattat skulle man kunna säga att vi är förmögna att i (S) urskilja en bestämd struktur, dess logiska struktur, och att vi, genom att "betrakta" denna struktur, kan "se" att om de båda premisserna är (vore) sanna, så är (vore) slutsatsen också sann. (Hur detta alls är möjligt är förstås inte så lätt att förstå.) Denna "analys" kan kanske tyckas vara trivial i överkant; men i just det här sammanhanget spelar detta ingen större roll. Det intressanta är nämligen inte vad som händer, när vi bedömer t ex (S), utan vad som (vi normalt tar för givet) *inte* händer.

När en person, P, tar ställning till (S) tänker vi oss, skulle jag vilja påstå, att hans slutomdöme är baserat uteslutande på uppfattandet av resonemangets logiska struktur. ("Baserat på" inte "orsakat av" dvs vi

måste här skilja mellan "skäl" och "orsak"; utan denna distinktion skulle vi alla vara oskälige djur.) Det faktum att P uppfattar denna struktur (i kombination med hans logiska intuition) utgör med andra ord en fullständig förklaring till att P konstaterar att resonemanget är giltigt. (Jag antar för enkelhets skull att inga ovidkommande faktorer påverkar Ps omdöme.) Det kan alltså bland annat inte finnas någon annan, konkurrerande, förklaring till att P finner att (S) är en bindande slutledning.

Antag t ex att mentala fenomen, och då bland annat Ps bedömning av (S) som giltig, är på ett eller annat sätt helt bestämd av fysiska fenomen. I så fall skulle denna "bedömning" kunna förklaras med hänvisning till detta förhållande; den skulle då vara en konsekvens av det fysiska tillstånd och den fysiska situation P befann sig i vid det aktuella tillfället. Men det framstår då som tvivelaktigt om Ps "omdöme" är ett verkligt omdöme och inte bara förefaller vara ett sådant; detta speciellt om vi dessutom antar att vi, eller någon oss överlägsen varelse, har, eller åtminstone kan ha, full inblick i dessa tillstånd och de gällande fysikaliska och psyko-fysiska lagarna. Ett "omdöme" (om (S)) som kan förklaras på detta sätt har ju, kan man tycka, även om det är korrekt, ingenting alls med själva resonemanget att göra; det är inte baserat på någon logisk insikt utan är konsekvensen av en uppsättning fysiska och psyko-fysiska lagbundenheter och tillfälligheter. En dator t ex kan, rätt programmerad, vara riktigt slängd i att korrekt "besvara" frågor av typen "Är (S) giltig eller inte?" Men, eftersom vi har full inblick i de lagar som styr dess agerande, kan vi inte betrakta dess "svar" som i sann mening förnuftiga omdömen, även om den skulle vara så komplicerad att den kunde tänkas ha ett medvetande. Dessa "svar" är inte resultatet av förnuftsmässiga överväganden utan konsekvensen av ett antal rent fysikaliska händelser och tillstånd (och alltså inte ens några svar i egentlig mening).

Det är dessutom, i detta sammanhang, inte väsentligt att den tänkta varelsens "bedömningar" är bestämda av just fysiska faktorer. En varelse, vars mentala liv är underkastat strikta (deterministiska) psykologiska lagar, är lika oförmögen att, i egentligt mening, ta ställning till ett resonemang som den, vars mentala liv är bestämt av fysiska faktorer.

Det räcker alltså inte, för att en varelse skall vara i sann mening förnuftig, att den (så gott som alltid) ger korrekta "svar" eller avger

adekvata "bedömningar" av argument; det fordras också att den kommit fram till dessa "svar" och "bedömningar" på rätt sätt. Vi kan naturligtvis använda oss av datorer t ex för att besvara frågor av lämplig typ; men först när vi försäkrat oss om att datorns "svar" är korrekta. Vi kan till och med använda oss av en lämpligt programmerad dator, eller någon lämplig matematisk teori, till att bevisa detta, men först efter att vi övertygat oss om att denna dator eller teori i sin tur ger korrekta "svar". Etc.

Vi finner alltså att det alltid är vi själva som måste fatta de avgörande besluten, dvs stå för förnuftet. Och därvidlag kan vi knappast betrakta oss själva som en sorts datorer. Förnuftet kan med andra ord inte "naturaliseras" och därmed inte heller kunskapsteorin: vad det innebär att vara rationell kan inte återges (definieras, analyseras) i naturalistiska (fysiska, fysiologiska, psykologiska) termer. Det förefaller som om endast ett medvetande, som är autonomt i förhållande till den fysiska och övriga mentala verkligheten i en högst radikal mening, kan fälla verkliga omdömen. Och detta gäller inte bara omdömen rörande slutledningars giltighet utan sakomdömen i allmänhet.

Men att Ps förnuft är självständigt i denna mening medför inte att hans bedömningar av enkla resonemang som (S) inte skulle vara förutsägbara. Vi kan med praktiskt taget 100 % säkerhet förutsäga att P kommer att bedöma (S) som giltig. Men därav följer inte att hans bedömning inte är baserad på resonemangets logiska struktur och alltså är en verklig, och inte endast en skenbar, bedömning. (Och skulle han ta miste utgör detta förstås inte ett brott mot någon naturlag.) Men för att vara en verklig bedömning måste den, tycks det, vara *fri* i den meningen att den inte är bestämd av någon (eventuellt för P okänd) faktor utöver den att han kan "se" att (S) är bindande. På detta sätt tycks rationalitet alltså förutsätta en viss form av begränsad, men inom dess gränser absolut, frihet.

Vår föreställning om oss själva som förnuftiga varelser, förmögna till verkliga omdömen, är alltså oförenlig med tanken att våra medvetanden skulle vara helt bestämda av den fysiska verkligheten. (Något som naturligtvis implicerar att ingen materialistisk teori för medvetandet kan vara riktig: inte ens den mest inbitne materialist kan, i själva verket, betrakta sitt eget (förnuftiga) tänkande som enbart ett utslag av rent fysiska processer.) Och det kan alltså förefalla som om det mänskliga förnuftet, vars vetenskapliga tillämpning tycks leda

bland annat till en alltmer detaljerad, precis och generell kunskap om psyko-fysiska samband, där det mentala alltid är den "beroende" variabeln, paradoxalt nog är i färd med att undergräva sin egen ställning som, just, förnuft.

Antag nu att P blivit ombedd att, inte bara bedöma om (S) är giltig eller inte, utan dessutom att skriva ner resultatet. Han skriver alltså (om han är på det humöret) "giltig". Detta innebär bland annat att en viss fysisk process äger rum, hans hand rör sig på ett speciellt sätt etc. Och man kan fråga sig hur denna fysiska process är relaterad till hans bedömning. Den kan uppenbarligen inte vara helt oberoende av denna bedömning. I så fall vore det ju en ren tillfällighet att P skriver just "giltig" och inte "inte giltig" eller "yxskaft" eller vad som helst eller ingenting. Men om Ps bedömning är oberoende av den fysiska verkligheten och det faktum att han skriver "giltig" verkligen är ett uttryck för att han funnit att (S) är giltig, förefaller det svårt att undgå slutsatsen att förnuftet, inte bara är självständigt i förhållande till, utan dessutom i viss utsträckning kan påverka, den fysiska verkligheten.

Men det är förstås naturligt (och förnuftigt) att betrakta dessa slutsatser om förnuftets autonomi och dess inverkan på den fysiska verkligheten med en viss skepsis. Även om slutsatserna, som ju är empiriska påståenden, skulle vara riktiga – och det tycks det inte finnas många som tror – förefaller det osannolikt att man skulle kunna visa detta med hjälp av ovanstående enkla resonemang.

Och kanske skulle vi, för att undgå dessa slutsatser, kunna överväga möjligheten att förnuftet, så som vi, har jag påstått, normalt tänker oss det, helt enkelt inte existerar. (Detta följer t ex om den humeanska världsbild, som jag tidigare förespråkade i samband med viljans frihet, är korrekt.) Problemet är då bara att vi, när vi skall ta ställning till denna möjlighet, är beroende av just det förnuft vars existens vi överväger att förneka. Förnuftet har med andra ord sista ordet (jfr T Nagel, *The Last Word*, Oxford University Press, 1997) – eller kanske bara näst sista, eftersom verkligheten ju, det säger oss förnuftet, alltid har det absolut sista ordet.